

Д.Б.ЯНЕВСЬКИЙ

**УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: ПЕРШІ КРОКИ
ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

(березень - листопад 1917 р.)

Препринт № 1 (13)

КИЇВ 1990

Яневський Данило Борисович - канд.іст.наук, науковий співробітник відділу історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни Інституту історії АН УРСР

Автори матеріалів, вміщених в препринтах, висловлюють свою особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія: І.М.Хворостяний /головний редактор/,
В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань /відповідальний секретар/,
В.М.Даниленко, В.С.Коваль, О.М.Майборода, О.Ф.Овсієнко,
В.А.Смолій, Д.В.Табачник, І.С.Хміль.

Літературний редактор В.В.Стехун

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією
препринтів обов'язкове

Центральна рада... На цю назву натрапляємо, читаючи монографії і статті, археографічні видання та збірки спогадів, присвячені історії революції 1917 р. на Україні. Що це за організація? Як і коли виникла? Чиї класові, соціальні, політичні інтереси відстоювала? Які політичні цілі переслідувала? Які її роль та місце в революційних подіях на Україні? На ці, як і на багато інших запитань, навіть фахівці-історики відповісти вичерпно сьогодні, на жаль, не можуть. Пов'язано це з багатьма обставинами - і з фізичним знищенням учасників тих подій, наукових шкіл та напрямів в епоху сталінщини, і адміністративним придушенням "інакомислення" у 60-70-х роках, і з мертвямим півсторічним пануванням концепцій та схем "Короткого курсу історії ВКП/б/". Серед численних "білих плям" та "чорних дірок", на які такою багатою в вітчизняна історія, ця тема являє собою майже суцільну лакуну.

Справді, звернувшись до доступної довідкової літератури, рівень якої, як відомо, відбивав ступінь наукової розробки питання, можна дізнатися лише про те, що очолювана визначним українським істориком, майбутнім академіком АН УРСР та АН СРСР М.С.Грушевським Центральна рада є "контрреволюційною буржуазно-націоналістичною організацією", яка діяла на Україні протягом 1917-1918 рр., відстоювала "класові інтереси української буржуазії" і перебувала "в одному таборі з контрреволюційним Тимчасовим урядом у Росії"¹. Інше видання, в свою чергу, інформує: українські дрібнобуржуазні партії, що створили раду, - соціалістів-революціонерів /УПСР/, соціал-демократична /УСДРП/, соціалістів-федералістів /УПСФ/ - були партіями української буржуазії /підкреслено нами. - Д.Я./, які, опираючись на своє дітище, намагались "очолити національно-визвольний рух українського народу", а головне своє завдання вбачали "в збереженні

¹ Український Радянський Енциклопедичний Словник: У 3-х т. - К., 1987. - Т.3. - С.594; Українська Радянська Енциклопедія. - В 12-ти Т. - К., 1985. - Т.К. - С.202.

на Україні капіталістичних порядків"¹. Статті в енциклопедичних довідниках, присвячених історії революції та громадянської війни², практично дослівно повторюють начерк, вміщений у відповідному томі "Советской Исторической Энциклопедии"³. Із спеціальної наукової літератури можна дізнатись, що Центральна рада - це не що інше, як "буржуазно-націоналістична організація, яка була спочатку створена... з української націоналістично настроєної інтелігенції...", що йшла "на принизливій обгородки з Тимчасовим урядом" і взагалі виступала "єдиним фронтом з внутрішньою контр-революцією і найреакційнішими силами світового імперіалізму"⁴ і т.п.

Аналіз документів, що зберігаються у відповідних архівних фондах, часописів тих років, спогадів активних діячів Центральної ради та деяких інших матеріалів дав можливість, на наш погляд, висловити міркування, які певною мірою відрізняються від наведених вище. По-перше, можна досить впевнено стверджувати, що створення Центральної ради стало подією, яка, з одного боку, підбила підсумок попереднім етапам розвитку українського національно-визвольного руху, а з іншого, - поклала початок новому, дуже бурхливому і суперечливому періоду його розвитку. По-друге, і це, мабуть, найголовніше, одним із закономірних результатів еволюції так званих "окраїн" колишньої Російської імперії по буржуазному шляху стало формування об'єктивних та суб'єктивних передумов;

¹ Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник. - К., 1987. - С.564.

² Великая Октябрьская социалистическая революция: Энциклопедия. - М., 1987, - С.569; Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия. - М., 1983. - С.639.

³ Советская Историческая Энциклопедия: в 16-ти т. - М., 1976. - Т.15. - С.727.

⁴ См.: Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. - Киев, 1987. - С.135, 192,196.

необхідних для виникнення тут національно-державних утворень. Цілком очевидно Також, що вирішення цього завдання могло бути переведене в практичну площину лише після того, як телеграфні апарати донесли приголомшливу для майже 160 млн. жителів Росії звістку: "Романівський режим поваленої".

"Ця восьмиденна революція була, якщо дозволено так метафорично висловитись, "розіграна" начебто після десятка головних і другорядних репетицій; "актори" знали один одного, свої ролі, свої місця, свою обстановку вздовж і впоперек, наскрізь, до всякого хоч трохи значного відтінку політичних напрямів і способів дії"¹. Це - лєнінська оцінка. Головною причиною швидкої, "радикальної" перемоги Лютневої революції В.І.Лєнін вважав "надзвичайно оригінальну історичну ситуацію", що склалася в Росії на початок 1917 р. Скажемо відверто: всебічне, систематичне вивчення цієї "оригінальності" - попереду. Дослідженням, що розгорнулися в цьому напрямі після XX з'їзду КПРС, на початку 70-х років було покладено край. Однак, незважаючи на перешкоди, цілий ряд суспільствознавців, насамперед К.М.Тарновський, П.В.Волобуєв, Л.Є.Шепелев, І.Ф.Гіндін та інші продовжили вивчення особливостей капіталістичної еволюції Росії. Вони показали, що В.І.Лєнін встановив наявність іншого порівняно із Західною Європою шляху утвердження капіталістичного способу виробництва в Росії? Для того, щоб читач мав змогу самостійно розібратися у вельми складних та суперечливих подіях, що мали місце на Україні в 1917 та наступних роках, вважаємо необхідним подати стислий начерк найважливіших проблем її соціально-економічного розвитку на початку XX ст.

¹ Лєнін В.І. Листи з далека. Лист І. Перший етап першої революції // Повне зібр. творів. - Т.3І. - С.І2.

² Див.; Там же. - С.І6.

³ Докладніше див.: Водобуєв П.В. Выбор путей общественного развития: история, теория, современность. - И., 1967; Пантян И.И., Плимак Б.Г., Хорос В.Г. Революционная традиция в России. - М., 1986; Тарковский К.Ы., Шевченко В.Н. Великий Октябрь и современность // Филос.науки. - 1967. - № 9. - С.3-15; № 10. - С. 3-16.

Аграрний переворот, який стався на Заході внаслідок буржуазних революцій, і насамперед Великої Французької революції, викликав до життя переворот промисловий - спочатку в легкій, а потім і у важкій індустрії. Наслідком цього стало формування банкової системи та розквіт залізничного будівництва, що сприяло перетворенню господарської системи західноєвропейських держав, приблизно протягом сторіччя, в неподільне ціле. У Росії формування великоіндустріального виробництва почалося лише після поразки в Кримській війні, до того ж, послідовність цього процесу була іншою. Бум залізничного будівництва в 60-70-х роках XIX ст. викликав до життя прискорений розвиток важкої індустрії. Зауважимо обставину, яку слід виділити окремо: такий промисловий район, як Донбас, що відігравав ключову роль в економіці країни, "проскочив" домануфактурну стадію розвитку. Формування системи банків, спочатку великих комерційних, а потім і середніх та малих, завершило процес становлення буржуазної економіки, характерною особливістю якої була незавершеність аграрного перевороту. Саме тому остаточного соціального поділу селянства в Росії не відбулося. В.І.Ленін прямо вказував, що розвиток капіталізму тут характеризувався бурхливим ростом "знизу", та насаджуванням "згори"¹ внаслідок чого безпосередньо переплелися "дві епохи капіталізму" - машинна та доіндустріальна. Природним політичним наслідком цього стало змішування демократичного руху, характерного для першої стадії капіталістичного розвитку, і пролетарського, соціалістичного, що виникає на стадії індустріального виробництва.

Свою специфіку мали в Росії також і соціальні процеси. Будучи третім, поряд з царизмом та західним, і насамперед англо-французьким та німецьким капіталом, учасником створення великого промислового виробництва, російська буржуазія помітно забарилася у своєму становленні порівняно із західноєвропейською. Вона виявилася поділеною на кілька незалежних одна від одної фінансово-промислових груп, які запекло боролися між собою за політичний вплив спочатку на царський, а потім і на Тимчасовий уряд. Прискорений же економічний розвиток сприяв згуртуванню різних загонів російського пролетаріату у масштабах країни. Це і зумовило

¹Ленін В.І. ЛМ.Толстой та сучасний робітничий рух //Повне збір. творів. - Т.30. - С.34.

таку найважливішу відмінність вітчизняного варіанту формування капіталістичного укладу під західноєвропейського, як різноспрямованість оформлення політичної структури. В країнах "першого ешелону" /тобто західноєвропейських/ спочатку виникали буржуазні, а потім - робітничі партії. У "другому ешелоні" /Росії, зокрема/ перші робітничі партії виникли вже у 90-х роках ХХ ст., а буржуазні - лише в ході революції 1906-1907 рр.

Висновки, які випливали з аналізу російської дійсності на межі ХІХ-ХХ ст., а саме їх зробив В.І.Ленін, і саме вони під спрямованим впливом концепції "Короткого курсу" на багато десятиріч були відкинута геть вітчизняним суспільствознавством, полягали в тому, що історично Росії був уготований принципово інший порівняно з розвинутими капіталістичними країнами Заходу шлях до пролетарської революції. Саме в Росії судилося об'єднатися рухам: загальнонародному - за мир, землю й демократію та пролетарському - за перебудову суспільства на соціалістичних засадах. Породжені форсованим розвитком капіталізму в одних районах країни і недостатнім його розвитком в інших, демократичні за своєю спрямованістю національно-визвольні рухи також зробили вагомий внесок у справу "накладання" один на одного відмінних за своїм походженням, характером, рушійними силами та цілями революційних і реформістських суспільно-політичних рухів. Це "накладання" стало, з одного боку, фактором, що сприяв бурхливому розвитку революційного процесу в 1917 р., а з іншого, - викликало нерівномірність, стрибкоподібність розвитку революції, її "кризисний" характер, який виразно простежується не тільки в масштабах усієї країни, а й у межах того чи іншого економічного, адміністративного, або, тим більше, такого великого національного регіону, як Україна.

Перш ніж хоча б стисло сказати про процеси, що тут мали місце, необхідно зробити рад застережень. Нагадаємо, що до 1917 р. території, де українське населення становило етнічну більшість, перебували під владою Австро-Угорської /Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття/ та Російської імперій. І, отже, політичний і соціальний розвиток різних районів України мав цілий ряд історично зумовлених особливостей. Не маючи змоги спитися тут на цьому докладніше, будемо надалі вести розмову лише про події, які мали місце на територіях, що їх було включено до складу романовської монархії.

Побіжний погляд на шлях капіталістичного розвитку, що його пройшли українські губернії, також свідчить про цілий ряд суттєвих відмінностей. Три губернії /Катеринославська, Харківська, Херсонська/, а також Київ - це високорозвинутий в індустріальному відношенні район. Тут давно хазяйнували найбільші вітчизняні заводчики /кількістю близько 2 тис./, тісно зв'язані з англо-французьким, німецьким та бельгійським капіталами. Тут налічувалося більш як 900 тис. індустріальних робітників, діяли найбільші об'єднання промислових верховодів, які справляли величезний вплив на політичне й економічне життя Росії.

Полинь, Полтавщина, Поділля, Чернігівщина і Київщина - це край з переважаючим розвитком галузей, що переробляли сільсько-господарську продукцію. Дрібні, часто-густо кустарного типу підприємства розміщувалися, як правило, в невеликих містах і містечках. Переважна більшість зайнятих на них - 120 тис. сезонних робітників - працювали головним чином на цукрово-рафінадних та винокурних заводах¹.

Разючі відмінності спостерігалися і в темпах та шляхах становлення капіталістичних відносин у сільському господарстві. Аграрний сектор Правобережжя України був глибоко капіталізований за "пруський" зразком. Суперечності між селянством в цілому та поміщиками досягли тут у 1917 р. небаченої, як для інших районів України, гостроти. Полтавщина, південь Чернігівщини, південно-західні райони Харківщини - приклад "американського" шляху розвитку, з виразною тенденцією боротьби однієї частини селянства /біднішого/ проти іншої - дуже заможної частини. І, нарешті, степовому Лівобережжю, в умовах порівняного багатоземелля, значна частина селянства буза зайшлою, тобто брала участь головним чином у сезонних роботах і була мало зв'язана з місцевими аграрними та іншими відносинами².

¹ Докладно див.: Гриценко А.П. Робітничий клас України у Жовтневій революції. - К., 1975. - С.24-36; та ін.

² Докладно див.: Рубач М.А. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. - Киев, 1956. - С.11-16, 21-23; Хміль І.В. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад. - К., 1977. - С.9-40; та ін.

Природно, що за таких умов класові суперечності між робітництвом і селянством, з одного боку, та сільськогосподарською і промисловою буржуазією, з іншого, виявлялись тут незрівнянно м'якше, ніж у "промисловій" зоні, і мали більш патріархальний, патерналістський характер.

Говорити про політичні процеси та події, що мали місце в українських губерніях у 1917 р., неможливо, не сказавши хоча б декілька слів про національний оклад населення. Існують лише фрагментарні статистичні дані*. На матеріали перепису 1897 р. опиратися важко. Двадцять років надзвичайно бурхливих змін у центральних та південно-східних районах України, чималий вплив сільського населення в роки столипінських аграрних перетворень, військово-мобілізаційні процеси 1905-1907 рр., переміщення на територію України десятків тисяч громадян, які в 1914-1917 рр. тікали з прифронтової смуги, розміщення в багатьох великих населених пунктах тилових армійських частин - ці та інші причини суттєво позначилися на змінах у національній і соціальній структурах населення, і, природно, це справило помітний вплив на політичні колізії, які мали місце в період, що розглядаються.

Грунтуючись на висновках спеціальних досліджень деяких радянських та закордонних учених, на матеріалах переписів /1917 р./ населення найбільших українських міст /Катеринослава, Києва, Харкова/, а також на деяких інших даних, можна вважати цілком встановленим таке. Абсолютну більшість сільського населення, а також волосних та повітових центрів становили українці. Поруч з ними од віку жили, працювали, взаємно збагачували традиції матеріальної та духовної культури росіяни, євреї, поляки, що становили три наступні найбільші національні групи. Райони компактного проживання національних меншостей - німців, вірменів, болгар, татар - загалом кількох десятків національностей - знаходилися переважно на півдні, в найбільших адміністративних центрах центральних та східних районів. Про будь-яку однорідність у національному відношенні промислових центрів Подніпров'я чи населених пунктів Донбасу - годі й казати.

Отже, до 1917 р. українська буржуазна нація ще не сформувалася. Це не означає, що ми намагаємось в той чи інший спосіб підтримати теорію "безкласовості" чи "безбуржуазності" українського народу, начебто висунуту та обгрунтовану М.С.Грушевським. Зробити це важко ще й тому, що нам не вдалося виявити в працях академіка

* Один з провідних діячів Центральної ради В.Садовський повідомив такі дані про питому вагу українців у загальній масі населення губерній: Полтавській - 97%, Чернігівській - 95%, Київській - 87%, Подільській та Харківській - по 85%, Волинській та Катеринославській по 74%, Херсонській - 68%. Див.: Нова Рада» - 1917. - 8 квіт.

хоч скільки-небудь видимих слідів цієї "теорії"¹. Процес утворення основних буржуазних класів українського суспільства, відносин як між ними, так і всередині них, а також з усіма іншими класами російського суспільства того часу, хай нерівномірно, хай важко, хай де-не-де не завжди виразно проявляючись, але йшов, хоча на шляху його було багато перешкод і труднощів як природного характеру, так і "штучних", привнесених ззовні. Це факт, відзначалося в одному з провідних українських часописів 1917 р., "для нас, українців, зовсім не такий приємний... Він виявляє тільки те, що ми віками жили в ненормальних умовах, що нас, як націю, покалічено"². Без найменшого перебільшення можна стверджувати, що вся історія розвитку українського національно-демократичного руху, а особливо, заключного його етапу, є найкращою ілюстрацією своєрідності та незавершеності капіталістичного розвитку на Україні на межі віків,

*

*

*

Отже, за свідченням одного з визначних діячів українського національного руху Дмитра Дорошенка, як тільки до Києва дійшла звістка про повалення самодержавства, члени керівної ради "Товариства українських поступовців", що перебували на той час у місті, прийняли рішення "заложити загальну організацію, яка... об'єднувала б усі українські національні організації й стала б на чолі руху"³. Ухвалено було назвати її "Центральною радою". Вказану Доро-

¹ Див. напр.: Грушевський М.С. Вільна Україна: Статті з останніх днів /березень-квітень 1917 /, - Вид.3-є. - К., 1917; Грушевський М.С. Украинство в России, его запросы и нужды. - СПб., 1906; Грушевський М.С. Звідки пішло українство і до чого воно йде. -К., 1917; та ін.

² Нова Рада. - 1917. - 2 черв.

³ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. - В 4-х частинах. - Львів, 1923. - Частина перша. Галицька руїна 1914-1917 років. -С.71. До речі, це свідчення, так само як і здоровий глузд, підказує : дані про те, що Рада була створена політичними партіями української буржуазії абсурдні ще й тому, что УСДРП змогла відновити свою діяльність формально лише після загальноукраїнської конференції 5-6 квітня; УПСР була створена на установчому з'їзді 4-5 квітня; союз автономістів-федералістів /в майбутньому УПСІФ/ конституювався 25-26 березня /Див.: Христюк П. Замітки і мате-

шенком дату народження нової громадсько-політичної організації - 4 березня - не можна, мабуть, вважати абсолютно достовірною.

У київських часописах тієї бурхливої доби можна знайти інші відомості. Зокрема, ранковий випуск "Киевской мысли" від 4 березня повідомив читачів, то збори громадськості міста, в ході яких було створено Центральну раду відбулися 3 березня. Її офіційне діловодство провадилося з 9 березня, коли обговорювалися питання про виготовлення печатки УЦГ, передачу останній будинку Педагогічного музею, створення агітаційної школи при відповідній комісії ради тощо. Вів засідання обраний незадовго перед тим товаришам голови київський адвокат Ф.І.Крижанівський. Сам же голова - "батько" М.С.Грушевський - вперше виступив в означеній якості лише 15 березня¹. На посаду другого його заступника /товариша/ було запрошено статського радника, директора приватної гімназії, літератора В.П.Науменка². Заступником голови стали також Дм.Дорошенко та Дм.Антонович - син видатного українського історика.

Оцінюючи згодом цей перший етап діяльності ради, М.С.Грушевський вказував на очевидну організаційну ваду, а саме - формування її спочатку "тільки з представників київських організацій". Іншими словами кажучи, протягом першого післяреволюційного місяця сфера діяльності ради була реально обмежена одним містом.

ріали до історії української революції - 1917-1920 р. - У 2-х т., - Відень, 1921. - Т.1. - С.33/. Політичні ж прагнення власне української буржуазії висловлювали аж ніяк не ці партії, а корпоративні організації заводчиків, які об'єдналися в єдину організацію лише у вересні 1917 р. /Гриценко А.П. Антиробітнича діяльність контрреволюційної буржуазії на Україні в 1917 р. // У боротьбі за Жовтень: 36.наук.праць. - К., 1981. - С.71-90/.

¹ Див.: Грушевський М. Мої спомини // Київ. - 1989. - № 8. - С.131 та ін,

² Лотоцький О. Сторінки минулого. В 4-х ч. - Варшава, 1933-1934.- Ч.3. - С.348; Центр.держ.арх. Жовтн. революції, найвищих органів держ. влади та держ. управління УРСР, ф.1115, оп.1, спр.13, арк.107, 112.

Розширити соціальну і політичну основи руху, остаточно сформулювати та відшліфувати принципові пункти його програми, інтегрувати в єдину національно-територіальну організацію неоднорідні політичні і соціальні сили і сформувати її представницький виборчий орган, з'ясувати ставлення до центрального уряду та його органів на місцях - ось ті невідкладні завдання, які дискутувалися в кулуарах Педагогічного музею, що став офіційною резиденцією ради. Протягом усього березня її керівники напружено працювали над скликанням форуму, що його було названо "Український національний конгрес", якому судилося покласти початок наступному, другому етапу становлення Центральної ради.

За пропозицією лідерів делегати з'їзду, а це - близько 1000 представників "від усяких організацій Соборної України", прийняли документи, де визначалися їхні головні цілі: широка національно-територіальна автономія України та інших регіонів країни у складі федеративної демократичної Російської республіки; забезпечення економічних, політичних, культурних та ін. прав національних меншостей, що проживали на Україні; негайна організація з представників усіх національних та соціальних груп населення місцевих органів влади; допуск представників України до участі в майбутніх мирних переговорах з країнами Четверного союзу; встановлення прав національної меншості для українців, що проживали в інших губерніях Росії. Делегати фактично визнали верховну владу Тимчасового уряду та майбутніх Всеросійських Установчих Зборів, скликання яких було заплановано на осінь поточного року. Були вирішені і найважливіші організаційні питання. Учасники зібрання обрали близько 300 осіб до нового складу Центральної ради, у талу числі 21 - до її Виконавчого Комітету. Головою їх знову став М.С.Грушевський, його заступником у раді - В.К.Винниченко та С.О.Єфремов, у Виконкомі - Ф.І.Крижанівський та Д.В.Антонович. Скарбником ради став В.Коваль, секретарями - В.Бойко та С.Веселовський¹.

Таким чином, з'їзд оформив ідеологічні та організаційні засади руху, який намагався, по-перше, виступити насамперед в питаннях національно-державного будівництва як альтернативна політична

¹ Докладніше див.: Нова Рада. - 1917. - 7, 8, 9, 11 квіт.; Вісті з Української Центральної Ради. - 1917. - Квітень; та ін.

сила щодо існуючої на Україні фінансової та промислової буржуазії, з одного боку, а з іншого,- до пролетарського руху, керованого більшовицькою партією. Об'єктивно цьому значною мірою сприяли і суттєві прогалини в політичних програмах опонентів ради, які зосереджувалися практично лише на соціальних та економічних проблемах і приділяли недостатню увагу власне національно-культурним питанням¹. По-друге, і на цьому слід наголосити, саме національний з'їзд поклав початок практичному втіленню в життя ідеї української національно-демократичної республіки як складової органічної частини російської федеративної республіки².

Принциповим у цій формулі для діячів Центральної ради було питання про класову природу державного утворення, що почало формуватися. Ряд її лідерів вважав, що ця держава в 1917 р. не могла бути ні буржуазною, ні соціалістичною. Буржуазною в класичному розумінні вона що мала стати, але для цього необхідно було послідовно пройти ряд етапів і вирішити першорядні завдання - довести до кінця аграрні перетворення, започатковані реформою 1861 р., розвинути достатньою мірою виробничі сили центральних, північних, західних та південно-західних районів України, реалізувати різноманітні плани культурного виховання народу, сформувати структури політичні, судові, громадського самоуправління тощо.

Соціалістичним же нове державно формування не могло бути внаслідок особливостей капіталістичної еволюції, оскільки для переходу на цей шлях суспільного розвитку, на думку його фундаторів,

¹ Див.: Бош Е. Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 до немецкой оккупации. - М.; Л., 1925 та ін.

² Див.: Мицюк О. Про автономію України в Федеративній Росії. - Лубни, 1917. - С. 16-22; Порш М. Про автономію України. - К., 1917.-С.91-112; та ін.

³ Мазепа І. Большевизм і окупація України : Соціально-економічні причини незрілості сил української революції,- Львів-Київ, 1922.

в цілому не було об'єктивних передумов. Керманічі українського національно-державного руху добре це розуміли і враховували в практичній роботі. Саме тому вони пішли шляхом здійснення перетворень "згори", намагаючись забезпечити при цьому максимально можливу на той чи інший момент підтримку "знизу". Ставку було зроблено на еволюційні, легальні, правові, ненасильницькі форми й методи досягнення цілей, на припинення лівого й правого екстремізму у своїх лавах, на глибокі компроміси практично з усіма політичними силами як на Україні, так і поза її межами.

Дальші події підтвердили серйозність політичних намірів керівників УЦР, які прагнули разом з тим, дещо обмежити її демократичний характер. Перші рішення в цьому напрямі були оформлені вже на пленарному засіданні ради 23 квітня. У "Наказі Українській Центральній раді", зокрема, проголошувалося, що, виражаючи волю українського народу до створення автономної України у складі Російської Федеративної Демократичної Республіки, рада тим самим "переймає право ініціативи, об'єднання та керівництва" в цій діяльності тих організацій, які мають в ній представництво. Такий початок дав змогу лідерам руху встановити регламент функціонування Центральної ради. Пункт 7-й другої частини "Наказу" містив положення, яке важко сумістити, на нашу думку, з елементарними уявленнями про демократію: "Екстрені Загальні Збори вважаються дійсними при будь-якій чисельності присутніх". Вважаючи, очевидно, і цього недостатнім, складачі документа зуміли провести через Пленум ради положення про її Комітет, яке оформило механізм передачі реальної влади, від загальних засідань ЦР, що мала демократичний характер, її виконавчому органу. Останній же був сформований значною мірою шляхом позалаштункових угод. Так, 16 з 33 його членів призначалися самим же Комітетом, всі поточні справи яким розв'язувалися в так званих "комісіях". Членами останніх могли призначатись особи і не зі складу УЦР, які "тим самим ставали членами Ради та Комітету згідно з постановою з'їзду". Ці та інші положення документа дають можливість, на наш погляд, цілком певно стверджувати, що вже на пленарному засіданні УЦР 23 квітня були створені юридичні підстави для перетворення власне Центральної ради з представницького в орган, покликаний лише постфактум схвалювати рішення та дії Виконавчого Комітету. Реальна влада значною мірою зосереджувалася в руках осіб, включених до його складу не демократичним, а адміністративним шляхом,

у тому числі за допомогою кооптації.

Національно-демократичний рух "знизу" тим часом продовжував набирати сили. Про це свідчили і результати роботи I Всеукраїнського військового з'їзду. Рішення його показали, що рада здатна здійснювати реальний вплив на перебіг подій у такому найбільшому національному регіоні, як Україна. Схвалені резолюції набули великого резонансу не лише на Україні, а й у Росії в цілому, що, безперечно, сприяло зростанню політичного авторитету ради в країні. Робота з'їзду почалася в атмосфері піднесення, викликаного рішенням центрального уряду про створення першої національної української військової частини, якій згодом було присвоєно ім'я Богдана Хмельницького. Більш як 700 делегатів від 993 400 військовослужбовців-українців з ентузіазмом підтримали цей захід військового керівництва, а також висловилися за негайне проголошення, петроградським урядом акту про визнання національно-територіальної автономії України та про призначення окремого міністра у справах України. Визнавши Центральну раду єдиним органом, "компетентним вирішувати проблеми України", армійські делегати прийняли ряд вельми радикальних за своїм характером резолюцій. Зокрема, були схвалені заклики об'єднання "всіх українців в єдиній національній армії", якнайшвидшого укладення демократичного миру "без анексії та контрибуцій на основі самовизначення народів" тощо. З'їзд кваліфікував світову війну як продовження "імперіалістичної політики пануючих класів", а також підтримав рішення "національного конгресу" з гуманітарних питань¹.

Третій етап розвитку українського національно-державного руху охоплює час приблизно із середини травня 1917 р. до початку червня і характеризується, на нашу думку, такими двома основними рисами. По-перше, дальшим розширенням його соціальних та політичних засад за рахунок залучення до нього різних верств населення через новоутворені губернські, повітові та міські "українські ради" /Полтавщина, Чернігівщина, Слобожанщина, Волинь, Київ/; конституювання "українських" фракцій при вже діючих Радах /Рада Військових Депутатів Київської Військової Округи та ін./; проведення з'їздів селян /Полтава/, духовенства /Київ/, учителів Південно-

¹ Див.: Нова Рада. - 1917. - 9,10 трав.

Західної залізниці тощо з наступною кооптацією керівників їхніх представницьких органів по складу Центральної ради; розширення мережі діючих з дореволюційних часів національно-культурних організацій - "просвіт". Різко розширилася видавнича діяльність. На середину травня вже виходило близько 17 найменувань часописів та журналів, найбільшими серед яких були "Нона Рада", "Народня Воля", "Робітничая газета", "Літературно-Науковий Вісник". Значно активізувалася діяльність українських громад, які функціонували в обох столицях, Омську, Гельсінгфорсі, Саратові, Кишиневі та інших великих і малих містах, а також за межами Росії, наприклад у США. Проводилися масові кампанії по збору коштів до "Національного Фонду", а також благоліпні вечори, концерти, засідання наукових товариств тощо.

По-друге, новий етап руху відрізняється від попередніх активними контактами з Тимчасовим урядом як на приватному, так і на офіційному рівні. Це питання ще чекає на своїх дослідників. Сторони намагалися уникнути передчасного розголосу ходу та змісту переговорів через багато причин¹. Очевидним є лише те, що ні в ході першої офіційної зустрічі у другій половині травня під час перебування О.Ф.Керенського в Києві, ні у процесі переговорів спеціальної делегації УЦР з петроградським урядом, досягти угоди з питань, що обговорювалися, не вдалося. Остання обставина була вміло використана лідерами УЦР для дальшого зміцнення свого впливу та авторитету. Не буде також перебільшенням твердження про те, що обстановка навколо невирішуваних питань самовизначення України деякою мірою збуджувалася штучно. Так, на II Всеукраїнському селянському з'їзді, який проходив у Києві наприкінці травня - на початку червня, вперше пролунали заклики, що розходилися з публічно декларованим курсом на законність, порядок та ненасильницькі дії. Деякі делегати називали Петроград "смердячою калюжею", закликали розпочати негайну реалізацію своїх програмних вимог явочним порядком, не чекаючи скликання Всеросійських Установчих зборів.

¹Певною мірою цього питання торкнувся В.І.Старцев. Див.: Родина. -1989. - № 9. - с.70-60. Див. також: Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали перший і другий. - Вид. 2-е, доп. - К., 1917. - С.2-3, 9-11, 14-15; Золотарев А. Из истории Украинской Центральной Рады /1917 год/. - К., 1922. - С.16-18.

Лунали пропозиції вирішувати нагальні питання "за допомогою шаблі"¹. Задля справедливості слід зазначити, що рішучу відсіч екстремістам дали українські есери та еседеки, які заявили, що вирішувати нагальні питання слід лише у згоді з усіма народами, які проживають на Україні.

1 червня почався новий етап у політичній історії УЦР на Україні. Того дня Тимчасовим уряд офіційно дав негативну відповідь на вимоги ради, які було висунуто протягом квітня-травня. Водночас було підтверджено заборону на проведення II Військового з'їзду. Ситуація різко загострилася. Через день екстрена нарада членів УЦР і делегатів селянського з'їзду прийняла рішення виступити із зверненням /"Універсалом"/ до народу, закликати його "зорганізуватись" і "приступити до негайного закладання фундаменту автономного чаду на Україні". 7 та 10 червня ці вимоги підтримали відповідно всеукраїнська конференція УПСР та скликаний явочним порядком військовий з'їзд. По Україні прокотилася хвиля масових мітингів і маніфестацій на підтримку вимог УЦР і її прихильників та засудження дій Тимчасового уряду в українському питанні². В цій обстановці і було обнародовано текст I Універсалу.

Цей документ, названий "До Українського народу на Україні й поза Україною суцього", проголосив суверенність українського народу "на своїй землі". Практичне втілення суверенітету покладалося на обраний загальним, рівним, таємним та прямим голосуванням Український Сойм, вибори до якого планувалося провести після виборів до Всеросійських Установчих Зборів, тобто восени поточного року. Найголовнішими завданнями, що стояли перед Соймом, оголошувалися: видання законів, які регулювали б усі сторони життя України і, насамперед, щодо конфіскації "у власність народу" поміщицьких, казенних, царських, монастирських земель. Роз'яснивши суть суперечностей Ради та уряду, Універсал наголосив на необхідності налагодження якнайтіснішого зв'язку між УЦР і тими організаціями на місцях, які підтримують її програму, та проведення "українізації" органів місцевого самоуправління, а в райо-

¹ 1917 год на Киевщине: Хроника событий. - Киев, 1928. - С.96. ² Див.: Винниченко В. Відродження нації, - Київ; Відень, 1920 - Частина I. - С.173-232: та ін.

нах із змішаним населенням - формування їх "у згоді" з неукраїнськими громадами. Принциповою новацією стала декларація про відмову передавати будь-які кошти, у тому числі й податки до центральної казни, а також про запровадження спеціального одноразового податку "на рідну справу", тобто фактично на користь Центральної ради¹.

Протягом усього червня тривала гарячкова праця над розв'язанням найважливіших організаційних питань, або, точніше, питань "самоорганізації". Йшлося, зокрема, про дальше розширення ради за рахунок включення до її складу представників з'їздів робітничих, селянських і солдатських депутатів, а також від губерній, міст, українських колоній тощо. Таким чином, чисельність УЦР до кінця червня досягла 568 осіб². Однак найголовнішою подією поточного етапу стало формування першого складу крайового уряду - Генерального Секретаріату. Спочатку до його складу входило 9 чол. - представників УСДРП, УПСР та УПСФ. Це - В.Винниченко /голова/, П.Христюк /генеральний писар/, Хр.Барановський /генеральний секретар фінансів/, С.Єфремов /генеральний секретар у міжнародних справах/, М.Стасюк /генеральний секретар продовольчих справ/, Б.Мартос /генеральний секретар земельних справ/, С.Петлюра /генеральний секретар військових справ/, В.Садовський /генеральний секретар юстиції/, Ів.Стешенко /генеральний секретар освіти/³. 27 червня Генеральний Секретаріат був затверджений Центральною радою як "найвищий орган українського народу, його найвищою владою". Через день у складі самої ради виник ще один орган - так звана Мала рада із 40 осіб, на яку було покладено вирішення найважливіших справ між пленумами "Великої" ради⁴.

Тимчасовий уряд, таким чином, був поставлений перед вибором:

¹ Див.: Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали. - С.11-14.

² 1917 год на Киевщине... - С.141. Надалі чисельний склад ради продовжував зростати і восени 1917 р. досяг номінально 823 осіб
Див.: Золотарев А. Из истории Центральной Украинской Рады... - С.7-8/.

³ Винниченко В. Назв.праця. - С.302-303.

⁴ 1917 год на Киевщине... - С. 144.

або санкціонувати органи законодавчої та виконавчої влади, що виникли явочним порядком, або заборонити їх. Перше означало б визнання права України на автономію де-факто, що, в свою чергу, неминуче вело до розриву урядової коаліції есеро-меншовицького блоку і кадетської партії, яка стояла непохитно на позиціях великодержавного шовінізму. Друге поставило б перед необхідністю придушити український національно-державний рух збройною силою, що в тогочасних умовах було абсолютно нездійсненним. У ході надзвичайно напружених переговорів принципової угоди було досягнуто. Делегація уряду у складі О.Керенського, І.Церетелі та М.Терещенка¹ зобов'язалася забезпечити схвалення рішення про визнання Тимчасовим урядом Центральної ради як "найвищого крайового органу управління на Україні" з тим, однак, що усі питання національно-політичного та економічного устрою останньої будуть відкладені до скликання Всеросійських Установчих Зборів. 2 липня був затверджений відповідний документ. Однак Тимчасовий уряд другого складу припинив своє існування. Вже наступного дня було обнародовано II Універсал Центральної ради, що закріпив статус Генерального Секретаріату як крайового органу влади петроградського уряду. Універсалом проголошувалося, що рада не допустить здійснення автономії України до Установчих Зборів і фактично відмовляється від дальшої "українізації" армійських частин в тилу й на фронті.

Органічною ж вадою документів, що оформили укладений компроміс, за тогочасною думкою, була відсутність згоди як з питань встановлення адміністративних кордонів України, так і щодо рамок компетенції нового уряду. Водночас не можна не бачити й того, що укладання угоди стало значним кроком вперед по шляху до утворення української національної державності. Керівники найвищих органів, що формувалися, намагалися закріпити досягнуте, і спочатку це вдавалося. Так, 15 липня склад українського крайового уряду поповнився представниками "національних меншостей". Генераль-

¹Див.: Падалка М. Виступ полуботківців 4-6 липні 1917 року в м.Києві на фоні політичної ситуації того часу, -Львів, б/р. - С.5.

ний Секретаріат зріс до 12 осіб: керівниками відомств стали також В.Голубович /шляхів сполучення/, О.Зарубін /пошт та телеграфів/, М.Рафес /держконтролю/; керівником генерального секретаріату міжнародних справ став О.Шульгін; керівник української громади в Петрограді П.Стебницький дістав призначення на посаду статс-секретаря у справах України при Тимчасовому уряді і згідно із статусом став членом останнього; дві посади - генеральних секретарів праці, промисловості та торгу - лишились вакантними. Генеральні секретарі репрезентували вже п'ять партій - УПСР, УСДРП, УПСФ, російських есерів та Бунд. До окладу ж власне Центральної ради формально увійшли практично всіх легальних на той час на Україні політичних партій, у т.ч. кадетської та РСДРП/б/ - загалом понад 20. Слід підкреслити, що представники РСДРП/б/ та к.д. у повсякденній роботі крайового парламенту з різних причин участі не брали*.

Водночас у відповідних комісіях Малої ради йшла інтенсивна підготовка документа, який у майбутньому дістав назву "Статут Вищого Управління Україною". Він був нічим іншим, як прообразом конституції, оскільки визначав функції вищих органів державного управління, краю, рамки їхньої компетенції, порядок роботи й взаємовідносини з центральними органами в Петрограді, процедури формування й розпуску Генерального Секретаріату, правила внутрішнього розпорядку його роботи тощо¹.

Водночас дії Центральної ради ускладнив той факт, що липневою угодою з Тимчасовим урядом вона зобов'язалася не допустити вирішення нагальних питань соціально-економічного устрою аж до Установчих Зборів. Інакше кажучи, лідери УЦР відмовились від практичного вирішення тих питань, які поступово переміщувалися до центру уваги тридцятимільйонного населення України.

* На наш погляд, цю проблему достатньою мірою ще не висвітлено в українській радянській історичній науці. Вона потребує окремого розгляду.

¹ Див.: Вісті з Української Центральної Ради. 1917. - № 18. - листоп.; Христюк П. Замітки і матеріали... - С.96-97.

Воєнні дії в смузі Південно-Західного та Румунського фронтів, які проходили по території українських губерній, тривали. Військові частини, що зазнавали поразок, відкочувалися вглиб території України, перекладаючи додатковий тягар на плечі цивільного населення. На Україні, як і по всій країні, наростали продовольчі й паливні труднощі. Невпинно посилювалася інфляція, збільшувалися черги біля магазинів, зростало безробіття. Виходив з ладу залізничний транспорт. Об'єднання заводчиків та фабрикантів, що діяли на Україні, намагалися спровокувати відкрите невдоволення революцією серед найширших верств населення, щоб прискорити крах уряду Керенського та есеро-меншовицької партійної коаліції, що його підтримувала, і встановити буржуазну диктатуру. Неспроможність Тимчасового уряду стабілізувати економічне становище, розв'язати робітниче й аграрне питання, врегулювати міжнаціональні відносини і укласти мир привела до посилення революційної боротьби трудящих міста і села.

Сигнал тривоги пролунав уже 11 липня на Українському робітничому з'їзді. І хоча його керівникам - В.Виниченку, М.Поршу, Д.Антоновичу й іншим - вдалося врешті-решт домогтися схвалення резолюцій на підтримку програмних вимог Центральної ради, делегати з'їзду відверто говорили про падіння авторитету ради в робітничому середовищі, про те, що практично вона не захищав інтересів пролетарів. Відзначалося, що сильна робітнича політика можлива лише в тому випадку, коли Центральна рада буде організована на зразок Рад робітничих депутатів, тобто за виробничим принципом, йшлося також і про те, що, незважаючи на антибільшовицькі настрої, селянин, якщо дати йому "землю і волю", "стане більшовиком". Зростаюча політизація українського села яскраво виявилася в дні роботи й червоного з'їзду УПСР. В ході його делегати лівобережних районів кілька разів демонстративно залишали зал засідань на знак протесту проти політики партійного керівництва в аграрному питанні тощо.

Обстановка всередині Центральної ради на той час загострилася настільки, що 6 серпня її лідер М.С.Грушевський пішов у відставку з посади голови*. 9 серпня, знайшовши формальний привід,

* Докладніше див.: Грушевський М.С. Спомини //Київ. - 1989. -№ 11. - С.113-131.

у відставку подав Генеральний Секретаріат. Намагаючись, очевидно, радикалізувати діяльність крайового уряду в аграрному питанні, українські есери здійснили нечуваний для того часу демарш, заявивши про вихід своїх представників із складу крайового уряду. Наступного дня пост керівника Секретаріату залишив В.Винниченко і мандат на формування Генеральною Секретаріату перейшов до губернатора окупованих Галичини та Буковини Д.Дорошенка. 14 серпня він подав на затвердження Малою радою свої пропозиції про новий склад уряду, який проіснував, однак, менше двох діб. 17 серпня вдалося сформувати черговий склад Секретаріату - цього разу на основі програми, яка передбачала тісний контакт з Тимчасовим урядом у галузі зовнішньої та внутрішньої політики, активізацію діяльності по зміцненню органів місцевого самоврядування на Україні. 17 серпня Дорошенко вніс список Секретаріату на затвердження радою, але зробив при цьому зовсім несподіваний політичний хід - подав у відставку під приводом "відсутності контакту з Малою радою". Мандат на прем'єрство знову перейшов до Винниченка... Лише 3 вересня, а саме цю дату зберегли документи, що є в нашому розпорядженні, Генеральний Секретаріат спромігся, нарешті, приступити до практичної роботи.

Цей етап, що тривав, на нашу думку, аж до кінця жовтня, характеризувався, по-перше, прагненням лідерів українського національного руху наповнити конкретним змістом діяльність створених протягом попереднього часу державних інституцій. Це яскраво видно на прикладі Генерального Секретаріату, який провів більше 30 засідань, розглянувши на них щонайменше 100 конкретних питань внутрішнього життя України. Обговорювалися такі проблеми, як взаємовідносини з Тимчасовим урядом /8 вересня, 13 і 18 жовтня/, вибори до Всеросійських та Українських Установчих зборів /21 вересня, 14 та 16 жовтня/, організація Української Академії мистецтв /23 та 28 вересня, 3 та 10 жовтня/, боротьба з контрреволюційними виступами та погромами /2, 9 та 18 жовтня/, військові питання /21 та 23 вересня, 9 та 18 жовтня/ та багато інших.

По-друге, даний етап відзначається і спробами розширення політичного впливу на аналогічні за характером та спрямованістю рухи інших "недержавних" народів, що проживали на окраїнах колишньої

імперії. Помітним кроком у цьому напрямі став "З'їзд Народів", який відбувся в Києві 21-28 вересня. У його роботі взяли участь представники латиської, литовської, естонської, татарської, грузинської, молдавської та інших національних громад країни. З'їзд проходив у незвичайній, навіть для тих часів, обстановці одностайності. Про це свідчать не тільки виступи ораторів, а й прийняті рішення. Було схвалено резолюції, що закликали до федеративного устрою майбутньої Російської Республіки, до безумовного розподілення в ній законодавчої, виконавчої та судової влади, до розв'язання найважливіших питань соціально-економічного розвитку тих чи інших районів з обов'язковим урахуванням місцевої специфіки, про недопущення державної централізації в будь-якому вигляді та під будь-яким приводом. З'їзд висловився і за забезпечення широкої участі громадян у політичному житті країни, за прийняття та розвиток принципів "персонально-екстериторіальної автономії" для тих народностей, представники яких не утворювали районів компактного проживання. Новаторською для того часу стала і пропозиція про шляхи вирішення мовної проблеми. Пропонувалося вважати російську мову мовою міжнаціонального спілкування, але без надання їй будь-яких привілеїв у шкільних, церковних та судових справах; усі інші мови визнавалися рівними у правах з російською. Делегати висловилися на користь перетворення "З'їзду Народів" у постійно діючий орган, а також визнали за необхідне сформувати Раду Національностей при Тимчасовому уряді для обговорення питань міжнаціональних відносин.

Головний же результат з'їзду полягав, як нам здається, в тому, що він сформулював реальну альтернативу суспільного розвитку такої багатонаціональної країни, як Росія, - або на шляхах централістського, або федеративного демократичного устрою, а представники "малих народів" ясно і недвозначно висловилися на користь останнього варіанту.

Тим часом політична обстановка докорінно змінилася. Придушення корніловського збройного заколоту величезною мірою стимулювало дальшу революціонізацію найширших верств населення, насамперед робітників та солдатів. За прикладом Петроградської та Московської Рад робітничих і солдатських депутатів більшовицькі

резолуції про владу почали приймати і Ради України. Більшовикам, що опиралися на підтримку представників фабрично-заводських та солдатських комітетів, вдалося па час Жовтневого збройного повстання в Петрограді провести такі резолюції про владу у 21-й з 36-ти Рад у пролетарських центрах України. Чисельність більшовицьких організацій тут, за нашими підрахунками, досягла 60 тис.чол. При цьому члени РСДРП/б/ вели за собою найбільші профспілкові об'єднання металургів та гірників чисельністю понад 210 тис.чол., очолювали 18 з 24-х діючих у краї фабрично-заводських та рудникових комітетів, опиралися на червоногвардійські загони /20 тис.чол./, створені більш як у 40 населених пунктах. Понад 20 тис. більшовиків входили до окладу партійних організацій Південно-Західного та Румунського фронтів.

Ці події відбувалися в умовах загальної кризи, що охопила економіку країни. Фактично не діяв залізничний транспорт, різко скоротилася доставка палива, закривалися найбільші промислові підприємства, удвічі підвищилися ціни на продукти харчування. Дуже зросла злочинність. Найяскравішим проявом загальнонаціональної кризи стала аграрна боротьба на селі, що в другій половині 1917 р. переросла у відкриті селянські повстання. Протягом липня-жовтня сталося 625 виступів, тобто в чотири рази більше, ніж у березні-червні. Посилився страйковий рух робітників та службовців промислових центрів. У вересні-жовтні, за нашими даними, відбулося не менш як 124 страйки, у них взяло участь більш як 250 тис. чол. Врешті-решт, як зазначав відомий американський вчений С.Коэн, "у розпалі революції знизу, режим поміркованості, ліберальності, соціалістичний або будь-який інший, не мав шансів утриматись. Притиснутий тими ж соціальними та військовими проблемами, які повалили самодержавство, і перебуваючи протягом дев'яти місяців у полоні криз, Тимчасовий уряд став... їхньою жертвою"².

27 жовтня Генеральний секретаріат виступив з відозвою "До всіх громадян України". Сповістивши про "криваві події, що загрожують погубити здобутки революції", уряд України заявив, що буде рішуче боротися з усілякими спробами підтримувати петроградське

¹ История Украинской ССР. - В 10 томах. - К., 1981-1985. - Т.6. - С.160,

² Коэн С. Бухарин: Политическая биография, 1888-1938. - М., 1989,-С.74.

збройне повстання на місцях. Кардинальними, життєво важливими для нового періоду розвитку українського національно-державного руху ставали, таким чином, проблеми: який вплив петроградське збройне повстання справить на формування автономної української республіки і як ставитися до нового уряду Росії; яким має бути політичний курс ради в умовах, що склалися, і які заходи належить здійснити для його реалізації?

Лідери УЦР діяли досить спритно. По-перше, сфера компетенції Генерального Секретаріату була різко розширена. Крім існуючих відомств, явочним порядком було створено нові: праці, пошт і телеграфів та ін. По-друге, юрисдикція Центральної ради була поширена на всю Україну, тобто на Катеринославщину, Київщину, Поділля, Чернігівщину, Херсонщину, Харківщину, Волинь, Полтавщину і Таврію /без Криму/. По-третє, на 12 листопада було призначено вибори до Українських Установчих зборів. По-четверте, "обласним" урядам /тобто урядам Білорусії, Кубані, Дону, Сибіру та ін./ було направлено офіційне запрошення вступити до переговорів з приводу конституювання державного федеративного утворення¹. Саме в цьому контексті ініціаторами переговорів було в цілому визначено ставлення до уряду на чолі з В.І.Леніним. Рада Народних Комісарів визнавалася керівниками України фактично як уряд центральних районів Росії, але не загальноросійським органом. Нарешті, енергійні заходи вживалися для налагодження роботи військового апарату шляхом заміни старих його керівників довіреними особами крайового уряду України, а також для організації співробітництва останніх із Ставкою Верховного Головнокомандуючого,

Певні підсумки багатомісячної діяльності було підбито в III Універсалі, який побачив світ 7 листопада 1917 р. Документ проголосив утворення автономної Української Народної Республіки в складі єдиної Російської Республіки². Встановлювалися кордони нового державного утворення, визначалися найголовніші політичні

¹ Див.: Шульгін Ол. Політика /Державне будівництво України і міжнародні справи/: Статті, документи, промови. - К., 1918. - С.87-89.
² Галаган М. З моїх споминів. - Львів, 1930. - Частина 3. - С.35-62.

принципи його функціонування. До них належали: забезпечення свободи слова, друку, совісті, зборів, спілок, страйків. Повідомлялося також про запровадження 8-годинного робочого дня, "національно-персональної" автономії для національних меншостей, про формування нової судової системи, про скасування кари на смерть та про амністію для всіх політичних в'язнів. В галузі земельних відносин оголошувалося про скасування приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетні, церковні та інші землі нетрудових господарств і про передачу їх "земельним комітетам, обраним народом".

Таким чином, початковий період формування української державності завершився. Громадянська війна, що почалася, стрімко змінила і політичне становище в країні, і, природно, дальші плани фундаторів УНР. Доля республіки, її громадян віднині залежали від спроможності верховного керівництва вивести господарство з глибокої та всеохоплюючої кризи, розподілити конфісковані землі серед селян, проводити активну зовнішню політику та укласти мир на фронтах, а також досягти угоди з цих та інших питань як з національними меншостями на Україні, так і з урядами районів колишньої Російської імперії. Дальші події показали, що вирішити ці питання керівники Української Народної Республіки та її верховного законодавчого органу - Центральної ради - не зуміли. Однак це вже тема для іншої розмови...

У 1989 р. Інститут історії АН УРСР видав такі препринти

- № 4 С.В.Кульчицький. Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні.
- № 5 Політичні та соціальні ідеї на Україні у 1550-1648 рр. /Дискусія з канадським істориком/.
- № 6 В.М.Даниленко. Співробітництво країн-членів РЕВ: критичний аналіз проблем.
- № 7 Україна: діалектика національного розвитку.
- № 8 Крымская АССР: 20-30-е годы /исторический очерк/.
- № 9 С.В.Кульчицький, Є.П.Шаталіна. Становище дітей на Україні у 1931-1933 рр. /Документальна розповідь/.
- № 10 Історія України: нові підходи в історіографії та археографії:
- О.І.Гуржій. М.С.Грушевський про соціальну структуру середньовічної України;
 - О.В.Гарань. Радянські історики і зарубіжні українознавчі: необхідність діалогу;
 - Декларація про співробітництво між археографічними комісіями Академії наук УРСР, Українського наукового інституту Гарвардського університету, Міжнародної асоціації українців у спільному виданні пам'яток історії та культури українського народу.
- № 11 В.С.Коваль. Радянсько-німецький пакт 1939 р.
- № 12 К.Гломозда, О.Павявовський. Українська національна символіка: походження, традиції, доля.

Частину цих матеріалів було потім надруковано в інших виданнях, зокрема статтю про демографічні наслідки голоду 1933 р. - в журналах "Філософська і соціологічна думка"/1989, № 6/, "Наука та суспільство" /1989, № 7/; про Кримську АРСР - в "Трибуні лектора" /1989, № 11/. Матеріал про українську національну символіку планується надрукувати на початку 1990 р. в "Українському Історичному журналі" та щотижневику "Україна".

УВАГА! В наступному номері читайте:
УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
/Історичний нарис/.